

DE BLOEMKOOLOWIJK: DWAALLICHT OF BRON VAN INSPIRATIE

ANITA BLOM

1. Walter Schwagenscheidt, schema van woonwijk in de vorm van een bloemkool (Baksteen 1972 1, 3)

In de periode 1965-1990 is meer dan een derde van de huidige woningvoorraad gerealiseerd, dat wil zeggen ruim 2,7 miljoen woningen.¹ Eind jaren zestig was de naoorlogse woningnood kwantitatief en kwalitatief nog steeds niet opgelost en moest de bouwproductie verder omhoog. Begin jaren zeventig lag deze op 150.000 woningen per jaar. De woningbouw was niet

alleen de motor van de bouw, maar ook van de ruimtelijke ontwikkeling in Nederland. Er werd meer en vooral anders gebouwd dan in de voorgaande jaren. Kenmerkend voor deze periode zijn de zogenaamde bloemkoolwijken; geliefd bij bewoners, verguisd door architecten en architectuurhistorici.

Inmiddels laait de discussie over de toekomst van

deze woonwijken op. Naast kwesties van leefbaarheid en noodzakelijke aanpassingen, zijn daarbij vragen vanuit het erfgoedperspectief relevant: Wat is de betekenis van deze wijken voor de geschiedenis van de stedenbouw? Wat zijn hun stedenbouwkundige, architectonische en landschappelijke kwaliteiten? Hoe verhouden deze zich tot actuele opgaven? En wat kunnen we leren van de toenmalige ambities en vernieuwingsidealen op het gebied van gemeenschapsvorming en inspraak?

Om op deze vragen antwoord te kunnen geven, is het van belang de sociale, culturele en economische ontwikkelingen in deze jaren in ogenschouw te nemen. Meer dan ooit stonden de architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur onder invloed van sociaal-maatschappelijke gebeurtenissen. Niet de ontwikkelingen binnen en debatten over de vakgebieden zelf zorgden voor de grootste vernieuwing, maar de veranderingen in de maatschappij. Aan de vroeg-naoorlogse braafheid kwam een einde. Ook lukte het de leiders en bestuurders van de verschillende sociale en religieuze zuilen steeds minder tegenstellingen te overbruggen, nodig voor een evenwichtig (lands)bestuur. Babyboomers namen niet langer genoegen met de zekerheden van hun ouders.

WONEN IN EEN ANDER PERSPECTIEF

Door de groeiende welvaart namen de bestedingsmogelijkheden flink toe. Mensen konden en wilden meer besteden aan hun woning en leefomgeving, maar zij wensten dan wel meer zeggenschap. Eind jaren zestig groeide bij architecten, volkshuisvesters, bestuurders en burgers het verzet tegen de sturing van de woningbouw op alleen kwantitatieve gronden door het Rijk. Er ontstond weerstand tegen de grootschalige wijken en het wonen in de massale hoogbouwflats. Hiermee kwam ook een omslag in het denken over het wonen en de stedenbouwkundige principes die daaraan ten grondslag zouden moeten liggen. Minister Schut (1968-1971) schafte de subsidie voor hoogbouw af en zette die in voor de bouw van premiekoopwoningen.

Op basis van de prognose van 21 miljoen inwoners in het jaar 2000 ontwikkelde de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening (1966) een nieuw concept voor de ruimtelijke ordening: de gebundelde deconcentratie. Om de groei van de grote steden te kunnen faciliteren, werden in de omgeving daarvan dorpen en kleine steden aangewezen als zogenaamde groeikernen.² Voorbeelden van groeikernen zijn Zoetermeer, Spijkenisse, Purmerend, Nieuwegein en Helmond, maar ook de nieuwe steden Lelystad en Almere. Juist in deze groeikernen werd de omslag gemaakt van grootschalige wijken met hoogbouw naar de kleinschaligheid van grondgebonden woningen met een eigen tuin.

Dit betekende een andere beleving en gebruik van de woonomgeving. De populatie van jonge gezinnen met kinderen en het toegenomen autobezit vroegen om een veiliger verkeersstructuur.³ Dit leidde tot de 'uitvinding' van het woonerf, waar de auto te gast was.⁴ Om de snelheid van de auto in deze wijken verder af te remmen werden de woonerven door middel van stompe hoeken met elkaar verbonden. De bouwblokken hadden veelal verspringende rooilijnen, verschillende bouwhoogten en variërende dakvormen. Dit samen gaf een afwisselend en levendig beeld, met om iedere hoek een nieuw perspectief. Bezoekers konden dit ervaren als onoverzichtelijk – een wijk om in te verdwalen. De overeenkomst tussen de wijkplattegrond en een doorgesneden bloemkool zorgde voor de naam bloemkoolwijk (afb. 1). Het woonerf was ook bedoeld als ontmoetingsplek voor de buurtbewoners. Zij werden door inspraak gestimuleerd hun erven met speelplekken en zitjes een eigen identiteit te geven en konden zo verschillende woonerven uit elkaar houden.⁵ Voorzieningen als winkels en scholen werden niet meer verspreid in de wijken gesitueerd zoals in de vroeg-naoorlogse wederopbouw wijken, maar geconcentreerd aan de rand van of tussen de buurten en wijken met veel parkeergelegenheid (afb. 2). Het ideaal van de wijkgedachte met goede, te voet bereikbare voorzieningen werd ingeruild voor het concept van een monofunctioneel en rustig woongebied.

NIEUWE KWALITEITEN

De premiekoopwoningen zorgden voor een kwaliteitsverbetering, maar ook kwam er op voorspraak van architecten meer aandacht voor de architectuur. Een initiatief met grote invloed op de vormgeving in de woningbouw en de woonomgeving was het programma Experimentele Woningbouw (1968-1980) van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.⁶ In 1968 werd de Stichting Nieuwe Woonvormen opgericht als protest tegen de monotonie en bureaucratie in de woningbouw.⁷ De stichting kreeg gehoor bij minister Schut, zelf van huis uit stedenbouwkundige. Doelstellingen van het programma Experimentele Woningbouw waren het verbeteren of vernieuwen van de woning, de woonvorm (voor verschillende doelgroepen) en de woonomgeving. Al snel werden actuele opgaven als verdichting, flexibiliteit van de woning en bouwen voor de stadsvernieuwing aan het programma toegevoegd. Schut wilde hiermee inspiratie bieden aan marktpartijen en lagere overheden. Ook hielp het programma nieuwe thema's als bewonersinspraak te agenderen. De experimentele woningen in de wijken Lunetten in Utrecht en Molenvliet in Papendrecht, beide ontworpen door Frans van der Werf, zijn kenmerkende voorbeelden van inspraak en flexibiliteit. De kubuswoningen van Piet Blom waren inspirerend door de bijzondere vormgeving.

2. Ton Alberts, winkelcentrum De Eglantier in Apeldoorn met uitbreiding van AGS Architects (foto auteur)

Met de toenemende waardering voor de esthetiek en de geschiedenis van de historische stad groeide de aandacht voor de bestaande omgeving. In de plannen voor nieuwe wijken werden historische elementen en ruimtelijke structuren verwerkt. Zo zijn in de wijk De Geer in de groeikerngemeente Houten oude agrarische bebouwing, bestaand groen en landwegen opgenomen ter versterking van het eigen karakter. Deze aandacht voor het verleden was een breuk met de vroeg-naoorlogse wijken, waar een pakket ophoogzand meestal de geschiedenis uitwiste.

BETEKENIS POST 65-WIJKEN

Karakteristiek aan Post 65-woonerfwijken zijn de kleinschaligheid van de samenstellende onderdelen en het afwisselende beeld van verspringende, gevarieerde gevels en dakopbouwen (afb. 3).⁸ Niet langer bepaalden

de heldere, veelal orthogonale wegenstructuur en de herhaling van eenheden de opzet van wijken. Angelslo en Emmerhout in Emmen van architect-stedenbouwkundige Niek de Boer zijn de eerste voorbeelden van woonerfwijken in Nederland. Aaron Betsky, toenmalig directeur van het Nederlands Architectuurinstituut, stelt in *De kritiese jaren zeventig. Architectuur en stedenbouw in Nederland* dat de essentie van de Nederlandse architectuur in de jaren zeventig consensus en gemeenschap was. Het woonerf liet de plattelands-traditie herleven in een stedelijke context.⁹ Maar ondanks de vermeende sociologische achtergrond, kwam het concept geheel voor rekening van de ontwerpers. Volgens sociaal-geograaf Ivan Nio circuleerden er destijds geen sociologische theorieën over het woonerf, aangezien de menswetenschappen na hun kritiek op hoogbouw niet meer in direct contact stonden met de ont-

werpdisciplines.¹⁰ Daarmee was het woonerf vooral een resultante van de wisselwerking tussen ontwerper en bewoners.

Het woonerf als basis voor buurten en wijken was in Nederland zeer succesvol. Toch was het als stedenbouwkundig concept slechts korte tijd populair. Door kritiek van onder anderen Carel Weeber op de 'trutigheid' van de architectuur van woonerven, door de oliecrisis van 1979 en de daaropvolgende economische crisis, en ten slotte door de herwaardering van de stad en de stedelijke cultuur later in de jaren tachtig verdween het woonerf als leidend ontwerpprincipie.¹¹ De wijken kregen weer een heldere en vooral eenvoudige hiërarchische opbouw, met een duidelijke scheiding tussen privé en openbaar.

Toch blijft de waardering van de wijken bij bewoners tot op de dag van vandaag hoog.¹² Opvallend is ook de appreciatie bij jonge gezinnen, van wie de ouders vaak zelf zijn opgegroeid in een bloemkoolwijk of een

woonervenbuurt. Tijdens het onderzoek naar het programma Experimentele Woningbouw uit de jaren 1968-1980 bleek dat alle 64 gerealiseerde projecten nog steeds bestaan.¹³ De meeste projecten waren in redelijke tot goede staat en ook hier was de waardering van bewoners voor hun woning en woonomgeving vaak hoog. Wel was door het toegenomen autobezit de (semi-)openbare ruimte meer versteend dan in het oorspronkelijke plan. Sommige projecten waarbij inspraak een belangrijk uitgangspunt voor het ontwerp was geweest, hadden nog steeds een actieve bewonersorganisatie, zoals de Kasbah in Hengelo, het Centraal Wonenproject de Wandelmeent in Hilversum en de Vier Vierkanten in Alkmaar.

KOERSEN OP DE TOEKOMST

Ook in uitbreidingswijken van de late jaren negentig zijn geregeld woonerven gerealiseerd, zoals in Ypenburg en Leidschenveen in Den Haag, Assendelft-Noord in Zaanstad, Kern en Zanen in Alphen aan den Rijn,

3. Benno Stegeman, koepeltjeswoningen in Meerzicht in Zoetermeer (foto auteur)

4. Onix Architecten, Verandawoningen in Almere Buiten (foto François Hendrickx)

Leidsche Rijn in Utrecht en Oosterheem in Zoetermeer. De Verandawoningen in Almere (Onix architecten) en de buurt Scherf 13 in Leidsche Rijn (SEARCH) bewijzen opnieuw het bestaansrecht van het woonerf als stedenbouwkundig concept (afb. 4). De weerzin van architecten en andere professionals tegen de vermeende truttigheid en spruitjeslucht van de bloemkoolwijken lijkt tot het verleden te behoren. De kwaliteiten van het concept worden herkend en bieden inspiratie bij het ontwerpen van nieuwe woonerfwijken. De inrichting van de (semi-)openbare ruimte leent zich goed voor inspraak van bewoners.

De Post 65-bloemkoolwijken zullen de komende jaren onderwerp worden van noodzakelijke transformatie, als gevolg van verduurzaming, klimaatopgaven, ener-

gietransitie, het toevoegen van woningen en het wijzigen van woningtypologie. De waardering van bewoners voor hun wijk dient daarbij uitgangspunt te zijn. Een actief participatietraject zou bij gewaardeerde Post 65-wijken tot een constructief en breed gedragen vernieuwingsaanpak kunnen leiden. In de wijk De Pas in Winterswijk is hiermee de afgelopen jaren geëxperimenteerd.

Een nieuwe regeling voor experimentele woningbouw, met bewonersinspraak voor de inrichting van de woning én de woonomgeving, zou kunnen zorgen voor extra draagvlak en een grotere betrokkenheid van bewoners bij de bouw en het beheer van toekomstige wijken. De resultaten van de experimentele woningbouwprojecten uit de periode 1968-1980 kunnen daarbij als inspirerend voorbeeld dienen.

NOTEN

- 1 Eind 2022 telde Nederland iets meer dan 8 miljoen woningen, www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82235NED.
- 2 Al in het rapport *De ontwikkeling van het Westen des Lands* (1958) werd gesproken over de noodzaak van een 'overloopbeleid' om de groei van de grote steden op te vangen. Zie ook: A. Faludi en A. van der Valk, *De groeikernen als hoekstenen van de Nederlandse planningsdoctrine*, Assen/Maastricht 1990; M. Ubink en Th. van der Steeg, *Bloemkoolwijken: analyse en perspectief*, Nijmegen 2011; A. Reijndorp, L. Bijlsma en I. Nio, *Atlas Nieuwe Steden*, Haarlem 2012; J.E. Abrahamse, *Opkomst en ontwikkeling van de bloemkoolwijk. Het ontwerp van woonwijken in Nederland en de zoektocht naar identiteit*, Amersfoort 2019.
- 3 Het aantal auto's groeide van 522.000 in 1960 tot 3,2 miljoen in 1973.
- 4 In wijken die in 1975-1979 werden aangelegd, is gemiddeld 7% van de lengte een woonerf, in de periode 1980-1984 is dit percentage 10%. Vanaf de jaren negentig is dit 2%. Voor het doorgaande verkeer werden ringwegen rondom de woonbuurten aangelegd, www.crow.nl/downloads/pdf/verkeer-en-vervoer/wegontwerp/landelijke-data-analyse-verkenning-15-km-per-uur.aspx.
- 5 Door verschraling van de openbare ruimte hebben de woonerven nu niet meer de functie van ontmoetingsruimte en is ook dat onderscheid in de loop der jaren afgenomen.
- 6 M. Barzilay, R. Ferwerda en A. Blom, *Experimentele woningbouw in Nederland 1968-1980. 64 gerealiseerde woonbeloften*, Rotterdam 2019.
- 7 In de werkgroep zaten de architecten Dick Apon, Piet Blom, Willem Brinkman, Gerrit Boon, Aldo van Eyck, Max Risselada, Wiek Röling, Joop van Stigt, Jan Verhoeven, Nico Witstok en Carel Weeber.
- 8 Dit schema van een bloemkoolwijk werd in 1972 door Niek de Boer gepubliceerd in het tijdschrift *Baksteen*. Uit een recent artikel blijkt dat het moet worden toegeschreven aan de Duitse stedenbouwkundige Walter Schwagenscheidt: <https://decorrespondent.nl/11818/de-bloemkoolwijk-een-typisch-hollands-fenomeen-maar-de-bedenker-blijkt-een-duitsers-1242628132350-a67fcd59>.
- 9 A. Betsky, 'De tussenjaren. Nederlandse architectuur in de jaren zeventig', in: M. de Vletter, *De kritiese jaren zeventig. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982*, Rotterdam 2004, 9.
- 10 I. Nio, 'Tussen collectiviteit en privacy', *DASH. Het woonerfleef*, Rotterdam 2010, 4-17.
- 11 Weeber sprak van 'Kleinschaligheid of ook wel Nieuwe Truttigheid genoemd'; C. Weeber 'Geen architectuur zonder stedenbouw', in: H. de Haan en I. Haagsma, *Wie is er bang voor nieuwbouw... Confrontatie met Nederlandse architecten*, Amsterdam 1981, 227-236 eerder gepubliceerd in *Intermediair* 1979.
- 12 www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/onderzoek-een-bloemkoolwijk-izo-gek-nog-niet/.
- 13 Zie het onderzoeksrapport *Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980*, van M. Barzilay, R. Ferwerda en A. Blom, Amersfoort 2018; Barzilay, Ferwerda en Blom 2019 (noot 6). <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2018/01/01/predicaat-experimentele-woningbouw-1968-1980>.

DRS. A. BLOM was tot 1 juni 2023 werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed als specialist naoorlogse stedenbouw en projectleider van de Verkenning Post 65.

THE 'CAULIFLOWER' NEIGHBOURHOOD: FALSE HOPE OR SOURCE OF INSPIRATION

ANITA BLOM

Could the organically designed 'cauliflower' neighbourhoods of the 1970s hold the secret to solving both the current housing problem and the need for greater social cohesion at the local level? The pressing shortage of housing and the associated emphasis on quantity threatens to diminish the quality of the dwellings and living environment with something like the monotonous, repetitive block housing that characterized the late 1960s. In reaction to those spartan and large-scale districts, young architects were determined to prioritize the human scale. In 1966, with population numbers still soaring, a government spatial planning policy document introduced the idea of designated 'growth centres': villages and small towns close to the

big cities that would absorb the growing population. An obvious way of retaining the character of these small centres lay in small-scale, low-rise developments. And that was exactly what young families were looking for. The 'cauliflower' street plan, consisting of a succession of 'home zones', was devised especially for these growth centres. Pedestrians had priority in the narrow, winding streets where there was also scope for children to play and neighbours to meet. Staggered frontages and a variety of roof shapes made for a lively and diverse streetscape. Disdained by professionals, these neighbourhoods are often still popular with the residents. Time perhaps to re-evaluate this housing concept?